

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД КОРИННИХ НАРОДІВ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ КРИМУ

ЛОТЮК Ольга Степанівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 342.52

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.4>

У статті здійснено дослідження нормативно-правового регулювання статусу корінних народів Автономної Республіки Крим.

Досліджено основні порушення прав і свобод корінних народів Криму з 2014 року, від початку незаконної анексії Криму російською федерацією.

Проаналізовано передумови виникнення грубих порушень прав і свобод корінних народів Криму та основні види порушень норм міжнародного гуманітарного права окупаційною владою.

Зокрема, виділено злочини, які вчиняються військовослужбовцями російської федерації та окупаційною владою на територій Криму та тимчасово окупованих територіях України по відношенню до корінних народів Криму.

Наведено статистичні дані стосовно ув'язнених на території Криму громадян України та визначено частку корінних народів серед ув'язнених.

У статті проаналізовано норми Закону України «Про корінні народи України» в частині закріплення основоположних прав і свобод корінних народів, а також положення Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та визначено основні пріоритети державної політики щодо захисту та відновлення порушених прав та свобод корінних народів Криму.

Проаналізовано звіт Комісарки Ради Європи з прав людини «Боротьба кримських татар за права людини» та визначено найбільш вчинювані правопорушення по відношенню до корінних народів Криму.

Досліджено практику застосування судового захисту у Міжнародному Суді ООН в частині порушення прав і свобод корінних народів Криму.

Проаналізовано звіт ЮНЕСКО за 2021 рік в частині документування фактів порушення російською федерацією культурних прав на анексованому півострові.

Досліджено положення Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів в частині закріплення основних прав корінних народів дотримання яких є обов'язком кожної держави-члена Організації Об'єднаних Націй.

У статті здійснено аналіз міжнародно-правового захисту права на діяльність Меджлісу кримськотатарського народу.

Ключові слова: механізм захисту прав і свобод на окупованих територіях; корінні народи Автономної Республіки Крим; анексія Автономної Республіки Крим; міжнародне гуманітарне право, право на самовизначення.

Анексія російською федерацією Автономної республіки Крим у 2014 році нанесла непоправну шкоду не лише суверенітету, національній безпеці та територіальній цілісності України, але й стала передумовою грубих порушень прав і свобод населення Криму, а особливо його корінних народів.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про корінні народи України» корінний народ України – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має

традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України.

Корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострову, є кримські татари, караїми, кримчаки [1].

Закон України «Про корінні народи України» є рамковим, і потребує прийняття низки нормативно-правових актів для реалізації закріплених у ньому положень.

Основним завданням зазначеного закону є надання можливості самоусвідомлення себе як корінного народу, із усіма правами, що випливають із цього статусу.

Закон цілком відповідає Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів та нормам Конституції України.

Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, метою якою є заохочення країн співпрацювати з корінними народами для вирішення глобальних проблем, таких як розвиток, багатокультурна демократія та децентралізація, закріплює індивідуальні та колективні права корінних народів, включаючи їх права власності на культурне та церемоніальне вираження, ідентичність, мову, зайнятість, охорону здоров'я, освіту та інші питання. Їх право власності також поширюється на охорону їхньої інтелектуальної та культурної власності.

Відповідно до статті 8 Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів корінні народи та їх представники мають право не зазнавати примусової асиміляції або впливу з метою знищення їхньої культури. Держави забезпечують ефективні механізми попередження та правового захисту щодо:

будь-якої дії, метою або результатом якої є позбавлення їх цілісності як самобутніх народів або їхніх культурних цінностей, чи етнічної ідентичності;

будь-якої дії, метою або результатом якої є позбавлення їх своїх земель, території або ресурсів;

примусового переміщення населення у будь-якій формі, метою або результатом

якої є порушення або підриг будь-якого їхнього права;

примусової асиміляції або інтеграції в будь-якій формі;

пропаганди в будь-якій формі, метою якої є заохочення або розпалювання спрямованої проти них расової чи етнічної дискримінації

Статтею 10 Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів встановлено, що корінні народи не підлягають примусовому переміщенню зі своїх земель або територій. Жодне переміщення не здійснюється без вільної, попередньої та усвідомленої згоди відповідних корінних народів та здійснюється після укладення угоди, яка передбачає справедливу та чесну компенсацію і, де це можливо, варіант повернення.

Відповідно до статті 46 Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів ніщо в цій Декларації не може бути витлумачене як таке, що припускає будь-яке право будь-якої держави, народу, групи осіб або окремої особи займатись будь-якою діяльністю або вчиняти будь-які дії з порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй, або розглядатись як таке, що санкціонує чи заохочує до будь-якої дії, яка вела б до роз'єднання, або до часткового чи повного порушення територіальної цілісності та політичної єдності суверенних та незалежних держав [2].

За різними даними, чисельність кримських татар в Україні становить близько 300 тис. осіб, караїмів – 1200, кримчаків – 400. Разом вони складають близько 13-15% усього населення тимчасово окупованого півострова.

При цьому, за даними громадської організації «КримSOS», 80% кримських політв'язнів становлять кримські татари. Окупанти обвинувачують більшість з них у нібито причетності до терористичної організації, внаслідок чого їм загрожує ув'язнення до 20 років. Крім того, в окупованому Криму 75% свавільних обшуків відбувається в будинках кримських татар [3].

Документування порушення прав і свобод корінних народів Криму відбулося у 2016 році, коли Верховний суд Російської

Федерації визнав Меджліс кримськотатарського народу – вищий орган виконавчої влади та ключову традиційну структуру кримськотатарського народу – як «екстремістську організацію» та заборонив її діяльність у Криму.

Кримські татари відкрито виступали проти незаконної анексії півострова росією, а тому окупаційна влада не могла не помститися їм, застосувавши всі важелі впливу в порушення не лише законодавства України, але і міжнародного права.

Заборона діяльності Меджлісу кримськотатарського народу залишається в силі до цього часу, незважаючи на зобов'язання, що містяться в наказі Міжнародного суду ООН від 19 квітня 2017 року, який зобов'язав Російську Федерацію утримуватися від накладання обмежень на можливості кримськотатарської громади зберегти свої представницькі інститути, включаючи Меджліс.

Російською окупаційною владою в Криму систематично здійснюються посягання на свободу віросповідання кримських татар, проводяться поліцейські рейди або обшуки в мечетях і релігійних школах, накладення на них несправедливі адміністративні стягнення. Мечетям відмовляється в перереєстрації згідно з новими правилами, встановленими для релігійних організацій російською окупаційною владою.

Лідери кримських татар систематично зазнають переслідувань і фіктивних кримінальних звинувачень.

Наприклад, у вересні 2017 року Ахтем Чийгоз та Ільмі Умеров, заступники голови Меджлісу, були засуджені російським судом у Криму відповідно до восьми та двох років позбавлення волі, як результат організації ними антиросійської демонстрації в лютому 2014 року.

У червні 2021 року голова Меджлісу Рефат Чубаров, якому з 2014 року заборонений в'їзд до Криму, був заочно засуджений російським судом у Криму за «організацію масових заворушень», враховуючи його участь у мітингу проти незаконної анексії.

По багатьох кримінальних справах щодо кримських татар було прийнято рішення або на підставі свідчення так званих анонімних свідків, або на підставі доказів,

підготовлених експертами, які співпрацюють з російською владою, систематично інкримінується використання «екстремістської літератури» та інших заборонених предметів, підкинутих під час рейдів у порушення принципу рівності сторін та інших гарантій справедливого судового розгляду.

У багатьох справах, заяви про жорстоке поводження з метою отримання зізнань та свідчень також залишаються без розгляду російськими судами в Криму.

Під час розслідування кримських татар утримують у спеціальних клітках із загартованого скла, у спосіб, який вказує на те, що їх вважають небезпечними злочинцями, що повністю виключає дію щодо них презумпції невинуватості.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році принесло з собою ще більш репресивне та дискримінаційне ставлення російської окупаційної влади Криму щодо кримських татар.

Хвилі масових арештів, обшуки та рейди часто супроводжуються звинуваченнями в «екстремізмі» або «тероризмі».

Станом на лютий 2023 року щонайменше 98 кримських татар були переслідувані та затримані за їх ймовірне членство або приналежність до Хізб ут-Тахрір – міжнародної ісламської політичної партії, заснованої у 1953 році в Східному Єрусалимі суддею місцевого шаріатського апеляційного суду Такіюддіном ан-Набгані.

Хізб ут-Тахрір визнана терористичною організацією в росії і Казахстані. У Німеччині діяльність організації також було заборонено за невизнання Ізраїлю, однак ця заборона стосується тільки публічної діяльності партії, і німецькі правоохоронні органи не переслідують членів Хізб ут-Тахрір. В усіх інших країнах Європи та в США партія діє легально та публічно.

Релігійний осередок «Хізб ут-Тахрір» в росії та окупованому нею Криму вважають терористичною організацією, членів її осередків засуджують лише за те, що вони зустрічаються і читають релігійну літературу.

73 кримських татар отримали вироки про позбавлення волі на терміни від 10 до 20 років у російських в'язницях і колоніях.

Із 243 осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі або притягнені до кримінальної відповідальності з початку незаконної анексії Криму росією в 2014 році, 173 особи були представниками кримськотатарського народу [4].

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну російськими військами кримські татари затримувались і в інших окупованих частинах України, а згодом етапувались до ізоляторів у Криму.

У 2022 році в кримських СІЗО створили окремі центри, зокрема в Сімферополі, для утримання етнічних українців і кримських татар, звинувачених Росією в причетності до «заборонених організацій».

Особливо це стосувалося осіб, які ймовірно були афілійованими з «Кримськотатарським добровольчим батальйоном «Номан Челебіджихан» – українським воєнізованим формуванням, названим на честь Кримськотатарського державного діяча, розстріляного більшовиками, якого Верховний суд російської федерації визнав «терористом».

16 січня 2017 року Україна подала до Міжнародного суду ООН позов проти Росії щодо порушення Конвенції про заборону фінансування тероризму та Конвенції про заборону расової дискримінації.

Звинувачення, висунуті Росії, серед іншого включають дискримінацію щодо української та кримськотатарської громад; заборону діяльності Меджлісу кримськотатарського народу; хвилі зникнень, вбивства, самовільні обшуки, затримання; обмеження на викладання української й кримськотатарської мов.

6 березня 2017 року відбулися перші слухання в Гаазі, а 19 квітня 2017 року було оголошено рішення про запобіжні заходи. Міжнародний суд ООН у Гаазі постановив, що Росія має поновити діяльність Меджлісу кримськотатарського народу, забезпечити доступність освіти в Криму українською мовою.

Крім того, 31 січня 2024 року Міжнародний суд ООН постановив, що росія не виконала рішення Суду про тимчасові міри, оскільки не зняла обмеження на діяльність Меджлісу в Криму і не утрималась від дій,

які можуть ускладнити протистояння між сторонами.

Міжнародний суд ООН визнав росію винною в порушенні деяких положень Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму у зв'язку з тим, що російська влада не розслідувала випадки надання у 2014 році фінансової підтримки сепаратистським групам на Сході України.

На ряду із зазначеними порушеннями, масовими є порушення щодо корінних народів Криму, пов'язані з примусовою мобілізацією, насильницькими зникненнями тощо.

У Криму проведено 15 призовних кампаній з моменту незаконної анексії в 2014 році. Ці заходи прямо порушують норми міжнародного гуманітарного права, та націлені на кримських татар, змусивши багатьох із них шукати притулку за межами півострова.

З вересня 2022 року часткова мобілізація до збройних сил російської федерації була запроваджена в Криму у зв'язку з війною росії в Україні та була спрямована на розкол між кримськотатарським народом, з одного боку, і Українською державою, з іншого.

Незаконна анексія Криму росією призвела до змін у системі освіти, оскільки освітні програми зосереджуються на історії Росії та на представленні Криму як історично російського регіону, що спростовує багату спадщину кримських татар як корінного населення півострова.

Особливо привертає увагу мілітаризація шкіл у Криму, де діти систематично беруть участь у курсах або іграх на військову тематику.

Російська незаконна анексія Криму також мала величезні негативні наслідки та вплив на кримськотатарську культурну спадщину.

У звіті ЮНЕСКО за 2021 рік зазначено, що Росія «стерла сліди культурної присутності кримських татар на півострові», а її дії «послаблюють фундаментальну роль корінного мусульманського народу в історії Криму» [5].

Таким чином, незаконна анексія Криму росією в 2014 році вкотре стала причиною трагічного каскаду подій, що характеризу-

ються численними порушеннями прав і свобод корінних народів півострова.

Відповідно до положень Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021 російською федерацією та її окупаційною адміністрацією на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя порушуються права корінних народів і національних меншин України, зокрема право на етнічну ідентичність, культурну і мовну самобутність, свободу світогляду і віросповідання, свободу об'єднань, право на освіту, спостерігаються утиски та системні прояви дискримінації за етнічною та релігійною ознаками, впроваджується цілеспрямована політика щодо зміни демографічного складу населення. З тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя здійснюється витискання українців, представників корінних народів, знищення ознак їх національної ідентичності [6].

Відповідно до Плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288-р) у царині захисту прав і свобод корінних народів першочерговими є завдання щодо залучення представників Меджлісу кримськотатарського народу до участі у міжнародних, зокрема науково-комунікативних, заходах з питань тимчасово окупованої території створення онлайн-сервісу для вивчення та популяризації мов корінних народів; підтримка культурно-просвітницьких ініціатив з вивчення мов і культури корінних народів України, організація мистецьких виставок, етнічних фестивалів тощо; проведення інформаційних кампаній для громадян України про корінні народи України, які сформувалися на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, зокрема кримських татар, караїмів та кримчаків[7].

Таким чином, Україна робить усе можливе для застосування національних і міжнародних механізмів захисту прав і свобод корінних народів Криму, бере активну участь у міжнародному співробітництві для запобігання порушенням та захисту прав і свобод людини, та прав корінних народів і національних меншин на тимчасово окупованій території, зокрема шляхом взаємодії в рамках міжнародних моніторингових механізмів, надання сприяння відповідній діяльності міжнародних правозахисних і гуманітарних організацій, гуманітарних місій іноземних держав.

Література

1. Закон України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 № 1616-IX
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>
2. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text
3. День корінних народів у Криму: утиски та порушення прав. Інтернет видання «Українська правда»
<https://www.prawda.com.ua/columns/2022/08/9/7362522/>
4. Доповідь Комісарки Ради Європи з прав людини «Боротьба кримських татар за права людини»
<https://rm.coe.int/report-on-crimean-tatars-by-dunja-mijatovic-commissioner-for-human-rig/1680aaeb4b>
5. “Follow-up to decisions and resolutions adopted by the Executive Board and the General Conference at their previous sessions, part I: Programme issues, E. Follow-up of the situation in the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine)”, report, UNESCO Executive Board, 212 EX/5.I.E, 10 September 2021.
6. Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

7. Плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2023-%D1%80#Text>

PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF THE INDIGENOUS NATIONS ON THE OCCUPIED CRIMEA

The article examines the regulatory and legal regulation of the status of indigenous peoples of the Autonomous Republic of Crimea.

The main violations of the rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea since 2014, since the beginning of the illegal annexation of Crimea by the Russian Federation, have been investigated.

The prerequisites for gross violations of the rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea and the main types of violations of the norms of international humanitarian law by the occupation authorities are analyzed.

In particular, the crimes committed by servicemen of the Russian Federation and the occupation authorities on the territory of Crimea and the temporarily occupied territories of Ukraine against the indigenous peoples of Crimea are highlighted.

Statistical data on Ukrainian citizens imprisoned on the territory of Crimea are provided, and the share of indigenous peoples among the prisoners is determined.

The article analyzes the norms of the Law of Ukraine «On Indigenous Peoples of Ukraine» in terms of securing the fundamental rights and freedoms of indigenous peoples, as well

as the provisions of the Strategy for Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, and defines the main priorities of state policy regarding the protection and restoration of violated rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea.

The report of the Council of Europe Commissioner for Human Rights «The Struggle of the Crimean Tatars for Human Rights» was analyzed and the most committed offenses against the indigenous peoples of Crimea were determined.

The practice of applying judicial protection at the International Court of the United Nations in terms of violation of the rights and freedoms of the indigenous peoples of Crimea has been studied.

The UNESCO report for 2021 was analyzed in terms of documenting the facts of the violation of cultural rights by the Russian Federation on the annexed peninsula.

The provisions of the Declaration of the United Nations Organization on the Rights of Indigenous Peoples in terms of establishing the basic rights of indigenous peoples, the observance of which is the duty of every member state of the United Nations Organization, have been studied.

The article analyzes the international legal protection of the right to activity of the Mejlis of the Crimean Tatar people.

Keywords: mechanism for the protection of rights and freedoms in the occupied territories; indigenous peoples of the Autonomous Republic of Crimea; annexation of the Autonomous Republic of Crimea; international humanitarian law, right to self-determination.